

TRAPÜNKAN FENTEPUN ADKÜNUN DUNGUN

**TRIPANTÜ WÜLÜN DUNGU EPU WARANGKA MARI MELI TRIPANTU ÑI CHUMLLEN TI
TROIKE NIEN NGÜNEWÜN MONGEN PU CHEMU CHILE MAPUMEU.**

TROKIÑ MÜLEN TI NIEN NGÜNEWÜN MONGEN PU CHEMU.

MÜLEN DUNGU ÑI KÜME ADKÜNUNGEAM KOM FELEN

Trapümkan dungu ka nien küme felen pu che.

Tüfachi trapümkan kom adünkan dungu kiñe trokiñ mapumeu müley ñi nieael küme adkünunkom trürümkanmu ellamu koneltulelu kiñe trapümkan pu mülen chemu elkünüelkiñe elmañ trapünkanmu ñi elüñmangeael ti pu mülen che ñi deumayael ñi kom mongen. Feulamu müley kile nütramkan feytachi duamyenmu ka ñi matuke elngeael tañi deumangetuael ti trapümkan dungu. Tüfachi trokiñ dungu feypiley, kiñe mülen felenmu ti nien küme felen pu chemu, chem dungu ñi koneltuafel feytichi amulnielchi küme elün kom trapümkanmu, feyngeafuy ka doy ngeafuy rume, ka tuchingeafuy ñi nien elmañ dungu feyngenunmu.

Ti trokiñ dungu amulniey fentrenke troike dungu. Feytichi mülen dungunmu ti nien küme felenmu ran felenmu, kom trokiñke felenmu ka fill admongenmu, ti INDH rüf feypiley feytichi adkünun kom dungu elkülelu ñi wedalkalen feytachi elmanmu, ka ñi felenmu, ñi kimnofiel kom ti nien küme felen mülelumu (Ruka mülewemu ka kom mülenmu, ka femngechi reke), ka, feytichi kangelumu, (tremolen mongenmu ka küdaumu). Feytichi mülen dungumeu ti trokiñ mapu pu indigenameu petu müley ñi kimtukungeael ti trapümkanmu ti pu trokiñke che ka ti fill admongen mülelu ti ngüneniechi pu chemu. Kom feytichi kalelu feypielchi adkünun dungumeu, ti INDH wiño feypiley feytichi adkünun trapümkan ti nien ngünewün ñi dunguñpewael – chumngechi reke ñi koneltuael- ekulay ñi mülen elmañ dungu ti trokiñ troi dungumu ka feytichi rakin troimu mari kayu troimu müleluti trapümkan fey müley ñi wiño küme elngeluael tañi katrütungeuael ti nien ngünewün ñi konael dullichemu ti che nürüf tukulauma ka nielu weda femün.

Ti trokiñ dungun koneltuy kiñe inarumenmu ñi küme amulen ka ñi weda amulen, kom feytichi kiñe felenmu ti nien ngünewün chemu, kom ti adelkanmu chumngechi feypingey ñi müleam kiñe adkünun trapümkan dungu ka well ñi müleam kiñe we trapümkan (wiño elngetun chumngechi reke ñi felen ti trokiñ mari kayu troimu mülelu ti CPR, trapümkawün-bicameral, cabildo ti pu che ka adkünun trokiñke dungu). Feytachi pu INDH, tuchingeafuy rume, ti eldungun, feyta müley ñi rüf femael kiñe püchüm troike felenmu kom feyangünmu: i) Rüftum pu chemu. Feytichi dungunmu ti elmañ wiño trapümkan dungunmeu ñi feyngeael ti koneltun ti adelkan trapümkanmu, chumngechi ti trawüwün pu longkolelu ka well kalelu, feyta müley ñi nieal rüftun pu chemu. ii) Koneltun. Ti elmandungu müley ñi ruf feleael ti koneltun ti kom pu chemukiñewün külelu, ñi ngenuael nüntukungen ti elman dungu ti pu trokiñke pu longkolelumu, ka femngechi müley ñi rüfngaeael ti koneltun puchemu ñi rüfküme amuael ñi ngenuan ka kerume katrütun ñi amulgeam kom felen dulliwün. iii) Troike llayentuwün. Ti elmandungu müley ñi wülael koneltun kom pu trokinkepu indigenamu, ti pu engkañngechi pu chemu, ka ti pu fillke welu mongen, fey feypingen, ti pu trokiñke llayentun puchemu kawell kuyfimu kiñe pülelel pu chemu. iv) Epungen wentru engu domo, ti koneltun müley ñi kiñe wuñküleael, ñi nieam trür koneltun ti wentru ka domo ti traf nütram kan kom trapümkan dungumeu. v) pengelngen trokiñke mapu. Ti elmañ dungu müley ñi wülael rüftun ka kiñe küme pengelngen kom ti duamtun inarumen trokiñkemapu ka ñi pu che wülelu feymu. vi) adfelen ka koneltun ti amuldunguwemu. Ñi chumngechi ñi yeniengen kom ti amulechi dungu. Kom ti chillka ka chumngechi ñi amulen ti deumandungu, ka kom ti trapümkan dungu ñi amulniengen ka kom ngentumeu, kom ti amulechi wiño elmañmu müley ñi rüf küme adkünungeaelka ñi wülael troike mupin ka konm rulpadungun ti amuldungu wemu. vii) Kiñe adtuwün ti dulliwünmu. Kom kiñe dullinmu ka kiñeke koneltunmu müley ñi nieael rüftun, ñi nieam feyentum “kiñe che, kiñe dulliñ”.

Kom trapumkan elmañ dungu ka nien ngünewün puchemu

Rüf feyngey ti INDH ñi küme pefiel ti Chile mapu ñi kellun ti küme felenmu ti kom trapumkan elmañ dungumu, ti trokiñ troi dungu inerumen kiñeke mülen doy külechi dungumu, feytichi INDH ñi müleduam feypinmu rumel, feytangey: ñi elngeael ti trokiñ müleam ti nien ngünewün pu chemu ka ti kom elün mapumeu ti che uñi dungüñpengeam kutran ka elchi.che; kom ti elmañ dungu elkülelu ti ngengelu Chile mapumeu feytichi mülen ñi wiño elngetuael ti trafdunguwe militarmu, ka femngechi kom ti pepilkaelchi doy wedake dungu feytichi füttrake wünen külechi trafdunguwemu kom feytachi dungumu. Feytachi felenmu ti troi ley dungu mari pura warangka küla pataka mari melimu elküley ti weda femün ka inaduami ti weda femün (troi Ley Antiterrorista), fey nütramyengey chumngechi ñi elngetuael, feyngey ñi rume tukulpaniengen ti müleumangey weda dungumu ti pura konchi ailla küyenmu chumngechi ñi trofűwmangen kiñe pañillwe tralka ñi tropűmngen ti mülewe podmu mülelu ti rumewe ngillakawemu che uñi akupeyűm yepelu che estación de metro “chillkatu we militarmu”, eli mari meli allfen pu che kompűle allfulelu ka ti felenmu ti Sergio Landskon, dlangumel feytichi trofűn tralkamu feytichi epu mari kechu konchi ailla küyenmu feytichi trokiñ Barrio Yungaymu. Ka femngechi kimelagey ti wepűmngen ti kom mülechi trokiñke trapumkan dungu ti pu karafinero tañi küme elnieam ti adkűnun kom ngentumu wűlel ñi kimngeael tűfachi tripantumeu.

Ti INDH trokiñ elmañ ngünewün pu che amulniey rumedoy külechi dungu ti inarumenka ti kiñe pűlelngen ti rume wedafemlu, wűnelelu feytichi keyu konkűlelumu feytichi weda feműnmu, ti ngengelu müley ñi nieael koneltun, ka kishu ngunenmu ka tañi nieam ran kiñe küme inaduaműn feytichi weda feműnmu. Felenunmu, ka ti doy külelu feytichi elmañ feypinmu ka ti elmañ dungumu ka ñi nieael kishu ngünewün ka ñi nieael trokitun ti pu ngünewűnmu ka doy küleael kishumu nielu kiñe trokiñ ngünewűn. Feytachi nien ngünewűn ka kom dunguñ pewűn ti trokiñ troi dungu adkűney kom ti mülen kümeke amun ka ti wedake amun feytichi kiñe elmañ dungumeu ti nien ngünewűn pu chemu ka kom ti adkűnun dungumu tañi müleam komn küme felen ti norűmkan kom pu chemu ti karafinerumu, fey feytichi pinmu kimtukuy ñi mülen müleduaműn ñi feypin ti ngűnenielu kom ngentun ñi inatukuael ti ekun dungu ti nien ngünewűn ñi dunguñ pewűnmu ellake ñi femael elkűlechi norűmkan kom puchemu.

Feytichi trokiñ mulewe ti nien ngünewűm puche müley duamyen ñi deumangeael – kom elmañ tañi küme adűmkangeael ka ñi kiñewűm kűlalel ti kom adkűnun dungumeu ñi müleam kom deuman ka ka mañmangen ti pu nielu ngünewűn dungumeu ñi müleam kom deuman ka kamañmangen ti pu nielu ngünewűn pu chemu. Feytichi mari troi kűyenmu epu warangka mari melimu, ti nielu ngünewűm komngentumu- pengeli kiñe fentrnke troike elman dungu feytichi adkűnun deuman leymu (boletín 8207-07) ka ti INDH- kümeadentuy. Ti ngengelu ñi llowűn kiñeke ti inarumen feypin elkűlelu. Ti mülen dungumeu feytichi trafdunguwe militarmu, ti ngengelu Chile mapumeu elniey wűne mülechi inatukuel ti rankiñke troike feypin küme adkűlelu tañi wűlael kom trűrűmkan ti fűtra trafdungunwemu ti INDH feytichi troi mülechi dungumu Palamara Iribarne v/s Chile, ka ñi nieael ngünewűn ella pűchűn amulenmu ka kiñe küme adtun chumngechi ñio feypilen ti felendungu. Ti trokiñ troi dungu rume küme feypiley ñi küme amulen kom ti adkűnun dungu ka pengeli ti trafdunguwe ka ti fűtra trafdunguwe, felenmu ti epu trfdunguwe wűli ñi elngeael ti trafdunguwe militarmu tañi kimngeam ñi chumlen ti wedake dungu ti weda feműnmu , re femngechi pu chemu, ka weda feműnmu ti pu karafineru.

Weda femün mapu mongen, matu elmañ ka nien ngünewün pu che

Ti we rupan tripantumu, ti füttra nüyün weda künufi ti pu che mülelu füttra pikun mapu ka ti pütrentukuwünmu ñi afün ti Valparaíso waria we pengeli reke ñi welu nüwkülen feytichi wedafemün ti mapu mongen, ka ti matu elman dungu ka ti llayentulen ti nien ngünewün pu che

Rupalechi antümeu kiñe ka epu konchi meli küyenmu epu warangka mari meli tripantumeu, ti trokiñ mapu Arica ka Parinacota ka feytichi Tarapacá waria rume weda femünmangey ti füttra nüyünmu, ti kiñemu ti pura ka epumu, regle ka kayu troi newenmu Ritcher, dlangunmi kayu che, ka weda femi ti kom rukamu, fütreke rukamu, ka ti fütreke wampo mülelu dlafkenmu kom teufiñkafi ka ti rüpü kom tenküfey, ka mülenmangen llükan kom ti pu waria pu chemu, fey amulngey ñi müleael tripa dlafkenün kom inaltudlafken kom feytichi trokiñke mapumeu. Ti pu inadlafken Arica ka Iquique waria nentungey, fentrenke warangka pu che püray wingkulmu umanagpuyengün püchüke wingka rukamu.

Ka femngechi mülenmangey ñi trokitungu rakiñke dungu ñi nieam nampiwün ti nurüftukulechi pu che cárcelmu nienulu nampiwün well ka nieam ella püchünengümüwün che uñi kümelkeleam feytichi nüyünmu ka ti pepikawün tripadlafkenmu. Feytichi, antumu mari epu ka mari kayu konchi meliküyen tüfachi rupanma tripantumu ti füttra waria Valparaíso rume weda femüwmangey kiñe füttra lüpümtukuwünmu rupaumangen fey ñi lüfkonünmu ti wingkul ti Litre mapu, ti Cruz mapu, ti Caña mapu, ti Llumpashken mapu, ti Merced mapu, ti Ramadita mapu ka ti Rocuant waria, ngüeduam rakinmu doy mari epu warangka kachu pataka kúkañ tripay, epu warangka ailla pataka ruka lüfkoni ka kiñe warangka epu pataka pu che nentungey mülawe rukameu. Tufachi qeda femün pengeli ñi mülen weda felen ti wariamu ka ti doy külelu ñi weda felen pengelniey: ti wedafelen wingkulentu mapumu, ka ti fuyfi ñi mülen ti wedalken kiñe wüntuley ti inarumongen ti muleanti ngenen küme rukawün ka ñi nüwküleam komngentumu kom ti pu waria che engün, ka ti wedalkalen ti adkünun ñi nieam wechulün kintungeam ti waria mülenmu feytichi amulen ti pu anümuwpechi pu che ka ñi ngenun kelluwün küdaumu ka ti kuniutukuwün ñi weda femael ti pu waria chemu kiwümkülelu feytichi inrumen ti wingkulmu. Feytichi trokiñ rakinmu, ti INDH müleduami feytichi dungunmu feytichi trokiñ waria ñi weda femunmu ñi lüpümlu kuwünmu, ti füttra waria Valparaíso nielafuy küme adkünun kom ti felenmu ñi nien ngünewün ti küme mülen rukamu, kom femngechi ti felenmu ñi müleael kom eluwün duamyel, kom weshakelu, adümfallu ka kom küme elün.

Ñi petu mülen trapümkán dungu, kiñe ruftunmu ti ONEMI, pepikaukülelay tañi relmayafiel kümekechi kiñe küpan weda dungu. Kom wünenke wedalkanpeel feypingey: weda adkülen ti elmañ trapumkan dungu; ñi ngenun kiñe küme inaduamün ti yengen dungumu ñi kiñiwün ngenmu; rangiñmu ñi mülen ka ñi ngenun koneltun; ti amupeyüm kimeluwünmu ñi wedafelen ka filldungu elkülelu ñi weda amulen ti ti amupeyüm kimeluwünmu.

KONELTUN TI TRÜR MUPINMU

Ti puche nielulu nampiwün ella mülelu ti nürüftukumu

Ti ekungen ti pu che ñi nien nempiwün petu müley feulamu feytichi nūtramkawün puchemu tūfachi tripantumu. Kiñe troi feytachi nūtramkan feyngey ñi mülen müleduamwün ñi mülenmu kutrankawün feytichi presulechi pu chemu ti nürüftukuwemu. Ti nürüftukun wereke feyngey ñi newe feyentufalnun ti femünmu, ka femngechi, tañi elmangen ka ti koneltungen müley ñi küme ruf ñi feleael.

Feytachi trokiñ troi dungu, ti INDH inarumey ñi chumlen ti presulechi pu che feytichi mapumeu, komngentumu ti pu fütakeche ka kom ti pu wedakechemu, feytichi epu warangka aylla amuel ka epu warangka mari küla rupan tripantumu. Feytichi felen adkünun dungunmu, ti ella presungen pu che pengeli weda felen kom ti raki kom küleche felen kom ka ke mapumeu ti nien ngünewün pu che. Fey reke, ñi pepilgangen ñi wülngeam dla fey presungen pu che koneltuley ti adümkan elmañ dungu kakemapumu, cheu kishumu ñi elüñmangen ñi nieam küme amulün ti inakompun ti pu che feytichi traf dunguwemu. Ñi felenmu, ti weñche elngen dungu trapüm kalelu ñi felenmu amultukuy ti weda femün ti “kuñiwüngen ti pu chemu” adelkangen ka femngechi ella fey dungumu newe adkülenulu. Ka femngechi, müleduamüñgey ti pepilkan dungu elkünuel ñi amulmgeam ti ella presungen feytichi che adelnieel weda dungu mülefalfuy ñi wüne eltukungen kiñe weda femünmu chumngechi ti felen dungumeu ñi adkünungen trür ti wedamu well wünemu feytichi weda femün ñi felen feulamu ñi adelkangen, deu kom ñi elelñgeel ti che elkülelu weke weda femün (ti eltukungen refemngechi) feytichi fenunmu chumngechimungen deu inarumengen ka wedafemngey.

Chumngechimu ti pu wünelkechi ñi yentukunien ti ella eltukun, ti ella rakin antü ñi amulñgeael tūfachi rakitun, feyngey ti epu warangka aylla ka epu warangka mari külamu, amulñgey ti kiñe pataka epu mari kiñe ka kiñe antü. Chumngechimu ti mülen pu che ti fūtra careelmu ñi yeniefiel tūfachi rakin, ti doy pura mari pura, ka kechu% troi, ti pu che nürüftukulelu ti careelmu fey wenrungey, ka femngechi, epu mari pura, ka regle% troi ti pu che mülelu careelmu nieyengün mari pura ka epu mari küla tripantu, ka epu mari küla, ka pura % troi nieyengün epu mari meli ka epu mari ailla tripantu. Ti doy wedake femün elkulelu ti elmañmu ti kiñe ella eltukunmu elküley ti wedake weñenmu ka newenmu weñen, ka ti weda femün elkülelu ti elmañ dungumeu epu mari warangkamu tañi yafkantukunmu feytichi elkülenuchi welulkan feytichi wedake wgolliwe ka ti wüyülongkowe.

Chumngechi ti kom pu wechekeche (ti troi elmañ dungu ñi rüfelkülen ti elñgepeyüm pu wechekeche), femngey epu warangka ayllamu ka epu warangka mari külamu müleumangey kiñe komngentu ti, mari warangka kiñe pataka kayu mari ayllamu ti el ñi püchüntu eltukungeael, feyngelu ñi aylla mari küla ka pura % troi pu wentru. Femngechi nienmu puwün tripantu, ti elmañ dungu elñgey doy fentrenkemu ti pu wecheke wentrumu ti mari kayu (epu mari aylla ka meli% troimu) ka nielu mari regle tripantu (küla mari pura ka kayu troimu). Ka femngechimu ti weda femün ella püchüntu ñi eltukungey, doy fentren müley ti weda femünmu feytichi nüntukanmu, refemngechimu kom kalelu koneltulelu feytichi weñenmu ka kewanmuweñelu chumngechimu ti fentrentu ñi ella eltukungen, feytichi epu warangka ailla ka epu warangka mari küla, ti rakin pengeli kiñe püchü weche ñi müleumangen, ti rakitunmu, pura mari kiñe ka kechu troi antü amulñey tūfachi rakitun.

Fentepun, ti troikiñ troi dungu elniey tufachi amulun inarumen dungu ñi feleael ñi wiñolelñetuael tañi kúme felen tuchi müleumangelu ti ella eltukuwünmu fey neykümñetuy ñi presulenmu kiñe kangelu ti nienunmu nampiwün. Ka femngechi ñi wiñolelñetun ñi mülenmu weda femün ti eldunguwemu (troimari aylla rakin N° regle i) mülelu ti elmandungumu), feytichi inarumen dungu, kiñemu rume ñi mitungelay ti deuman eldungun amuntukunuel. Ka femngechimu, ti epu troi deuman eldungu ñi feleael (elkülelu ti kechu troimu ti trokiñ Ley Organica Constitucional del Ministerio Público) pengeli ella fey külechi felen dungu. Tufachi inarumen trokiñke dungu, kiñenorume dullingelay feytichi trafdunguwemu.

Deuman ti nien ngünewüm ñi kiñepulelñen puche

Kullikenuelchi kudau feytichi ruka küdewünmu

Ti troi dungu feypiley ñi mülen ti ruke kudaumu ñi kúme kullingenun feytichi nien ngünewüm pichemu, ti pu domo, elkünuel wewüla ñi koneltuael feyta engün ti küdaumu fey müten doy püchüwelay ti ruka küda ka ñi kamañgen pu ti pu reñma rukameu, felaley ñi felen kiñe kúme adkúnun ti fillke elündungumeu, kakelu yapelumu adkonkülelu ti trokiñ pu reñmanu, tingen ngelu ka ti duamyechepelu. Feytichi feypinmu, kiñe inarumen chillkatunmu feytichi- INE- mu feypiley chumngechi ñi duamyengeken ti mülen kudau inarumey ti epu warangka purameu ti koneltulechi pu domo feytichi duamye peelchi küdaumu doy rengiñgey, mary ka meli. Troi antü ñi küdawümü, ka femngechi rakinmu wüli kom pu wentrumu kiñe rangiñ rakin ti pura, ka pura troi –hrs- antü ti küdawün komngentu (pura kúme kulliel ka ngenun troi pura kullikenuelmu).

Feytichi ruka küda nielu kúme amun ti kom felenmu ka kellunmu feytichi trokiñ pu reñma ka ñi wúlñen kúme kamanün ti chemu refelenmu fey rume feleumangen yentukuel kom felnemu reke ka re femngechimu ti pu domo ñi kom felenmu, ka ñi kimün mongenmu küdaureke ka femngechi, el külelu rumel femngechi reke trürkülenmu ka ñi llayentungen. Kom femngechi felnemu ti pu nien ngünewün pu chemu ka ti pu domo mu relküley ti weda katrütun tañi koneltuam well ñi rumel müleam ti kudaumu kañi koneltuael kom mongelüwüm ti trawüm pu chemu, ti rume fentren amulñen ti fill antü küda kati ngenun ti ngünewüm kiñe adkúnun dungu ka ina kellun ti pu chemu kishu koneltulelu küdaumu.

Doy relmafalñey kiñe pülelnielchi pu che, doy weda felechi pu domo ka ti kamañpelu ti pu kishu felechi che, ti püneñgechi weülchake domo nienulu ka penulu kiñe kúme kullielchi kudau kañi pepi chillkatunun feytichi rume fentren küdaumu, ka ti pu wünenkeche nienulu ñi kúme kudawam ka pepi trapümkanulu ran ñi nieam ka antü kúme kullitu ñi mongeam. Ti we inarumen chillkatun eldunguy ñi felen küla mari küla, ka epu% troi ñi felen ti pu ülchake domo wíelu marikechu ka mari regle tripantu ñi eluwken ñi küdawael doy kül, has antumen kom feytichi ruka kudaumu well kañi kamaña fiel pu che, femngechimu ñi fey konkülen, ñi feypin ngüluwün kake mapu ti pu küdaupule (OIT), ti püchükeche ñi küdawelgen kuñiwüngey tañi fentre amulen mu. Ka feytichi dungu felekey doy ella püchümnu ti püchüke chemu ti kiñen trür kakelu tripantumu ka femngechi püchüke wentre engu ka tip u püchüke domo engün nielu aylla ka mari meli tripantu.

Ti troi dungu ka feypiley ñi ngenun kiñe kúme wüldungun mülelu feytichi kúme kullikenuelchi rukaumu Chile mapumu ka elniey kiñeke amulñen elñen dungu ka ti kom trapün kanmu feytichi inangechi rupan tripantumu, ñi amulñen ñi kimngeam ka ñi yamngeam tufachi kudau kañi doy yeñpüramngeael ti kom elmañ dungu kom kiñewünmu feytichi trokiñ dungumeu, chumngechi ti kullingen ti che nielu elkünun ran (chumngechi ñi felen ti pu ngen ruka pu domo) ka ti kullingen nienmu püñeñ, tañi kimünmu ñi chumngechi

ñi tremümngeken püñen ka fentrenke troi ka küdawün dungu ñi elungeam mayün ti pu ka dau külechi pu chau, chumngechi ñi felen ti troi ley epu mari warangka regle pataka kayu mari kiñe, nentuel epu warangka mari meli regle konchi tripantu küyenmu ñi doy amulngen mayün ti pu chau ñi nieamkiñe troi hrs. Tañi ilelam tañi puyall well newe nienulu epu puwülün tripantu.

Kishu ngunewün puche nielu weluduamün longko kutran

Ti ella felenchi inangechi wül rakinmu elkülelu ti SENADIS, Chile mapumeu müley 2.068.072 puche nielu kiñeke wedake inautum kutran, feley ñi felen mari kayu, pura mari küla % troi niey kiñe. Ke weda longko kutran. Femngechi ti trürüm kan kom felenmu ka ke trokiñke mapumu, ti adkünun feytichi pu che nielu ngünewün pu chemu nielu inautem kutran kimngey ñi nienun küme elün, kishutu ngünewün, ka kishu adfelen newpiwün tañi kishu adkünun ngüneweael. Feytachi felenmu, ti pu che nielu longko kutran (PcDM) feyngey ti troike nien ngünewün ka rüf ñi feleael tañi nieam kom pepilkan tañi kutranmu, feytichi dungu elmañ dungumeu kom feytichi felen mongenmu, kom feytachi dungu elküley kiñe felen dungumeu ayülay ñi kintuael kiñe doy küme felen ti fentrenke mayünmu ti feleaelmu amulechi dungumu ñi kellungeael feytachi adkünunmu, feytichi inakellunmu ka ñi montulgeaelmu rüf duamyengeaelmu ñi mülem kutrankan.

Feytichi mülen troike eldungun tüfachi mapumeu, fey feley ñi mülen ti troi ley epu mari warangka meli pataka epu mari epumu kintuy ñi küme elafiel ti nien ngünewüm ka ñi nieael trür kiñewün koneltun ka ñi inarumengeael kom wedake kiñe püleluwün ti pu chemu tuchi nielu wedake engkañ kutran, ka elkülelu kakelu troike dungu ka deuman dungu tuchi weda feypilelu, feytachi weda rakiduam, chumngechi komngentumu ñi mülen ka kimngely ti ka kerume engkañ longko kutran, ka ti nien ngünewün ñi elmamawael ñi dlawentuwael ka ñi llowael werken dungu feymu ti nien koneltun ti wirintuküwüm ti dlawentumewu ka kakelemu.

Feyti welulechi dungmu, feyti PcDM katrütungey ñi nienmu newen ti eldungunmu rumel ñi felenmu “ñi welu duamün”elkünuel kiñe tremolfemu/kawell ngengelumu / ka femngechi nieafuy rume küme adtremon tañi nieam koneltun. Feytachi elmañ dungu katrütüniefi ti pu PcDM tuñmayefiel ñi niel weshakelu. Ka feytachi pinunkechi ñi eltukungen, feyta niey kiñe ella feyün ti kishu nempiwün, fey nien ngunewün el külelu ti elkünun dungumeu, feymu müley tañi konletungeael ti ingkañpewünmu duamyel tañi weda femnuael tielman felen well ti dunguñ pewünmu. Ti troi rakin ley epumari warangka kechu pataka pura mari melimu amultukuley kiñeke dunguñpewün, welu kakelu troike dungu eluñmafi ñi koneltunael ti ella mayün ñi eltukungeam. Feytachi felenmu rume müleduamungey feytichi mülewe pu preso Chile mapumeu ñi elniengen pu che mülenmangelu ti koneltun mu ñi nienmu kñe keweda longko kutran, fey ñi felen kiñe llayentun tañi nienmu ngünewün kiñe inangechimu, feytichi müleuma troi dungumu eluñmafi ti PcDM ñi küme adtukuael kishu ñi pinunmu, feymu kom ti küme adtukuael kishu ñi pinunmu, feymu kom ti küme inarumen ti dlawentuchefe rüfwiño elungeloy, kom femngechi ti weluduam kutran ñi ellawentungen, kom feytimu pu ka trünpe kutranpelu, re fütakeche ñi dlowengeael ka kiñemunurume mulelay ñi yentu kungeael chumngechi kiñe deuman kuñiwüngechi weda femün nüntuku ka wünmu fey amulniey ti pu PcDM. Feytachi inangechi troi dungumu, feyngey ñi müleduamungen feytachi inarumen nien wiño duamtun yeniengy fentemu ñi nienun eluñman re kishu müley ñi wüleael ti CONAPREM.

Nien ngünewün kake admongen che.

Tüfachi dungu Chilemapumu, ti mülen fentren admongenche ti pu mülenchemu ka ti ngengelumu pefali re kishumunu ñi pefalün ñi mülen aylla trokiñ kuyfike mongenche, ka femngechi ñi mülen ka ka kerume trokiñke puche, ñi ka femngechi ñi kiñen ñi ad ka ñi adentuwün, kishu pengeluwi; engün tañi femngechilen tañi tuwünmu. Ti pu tuwün admu kakemapu tuwlu welu lleglu Chilemapumeu. Kom femngechi mülenmu llowtukungey ñi kakerumenmu kakelu mülen chemu mülelu ti trokiñ admapumeu. Fachiantumu kekaumamekey ñi kimngeam ñi mülen ka kiñeam ñi mongen. Feyngey ukiñe nüwkülen kom femngechimu ñi kiñe püelngen kom feytachi weda dungureke ti kom kimngenunmu ñi rume weda femüwmangen ñi kutrankangen fütra kuyfimu.

Feytichi tripantu inarumen chillkamu epu warangka mari melimu, ti INDH. Kelluntukuy tañi pengelngeal ti chumlen ti pu kake mapu tuwün pu che Chile mapumeu, feytichi mülenmu ñi amulngen feulareke tañi; amuam ti deumañ trapümkán dungumeu elkülelu ñi ingkangeam ka ñi nieam fill küme felen ti pu che nielu ngünewün pu chemu feytichi wünen külelu. Feyengün tañi konuaeltuael kuyfike tuwünchemu tañi pefalngen ka ke tuwünche ti trokiñ fütra mapumeu. Epungen mülen dungumu, inarumengey kom ñi chumlen kakemapumeu ñi feleael ti kaketuwün puche, ka inangechimu, ñi mülen feytichi nien küme felen ka itrofill kümelkalen kom feytichi nien ngünewün kimfallu feytichi troi elmañ dungumeu tüfachi mapumeu ka kakemapumeu.

Feytichi wüdamnentunmu küme adtungey kom elkülechi amulen (troi ley kiñe püleluwünmu, inarumen rakitunmu ti pu trokiñ che kakemapu tuwün che- Arica/ Parinacota/, ka feymu, feypingey ñi mülen küpalen dungu ti ngengelumu, kom komngentumu, ñi wülael nien ngünewün feytichi adfelenmu koneltuleam kom felenmu ñi felen ti trokiñ mapu ñi nien fentrenke kakerume mongenche; ka ñi kimngen ti kaketuwün pu che mülelu tüfachi mapumeu kom ñi nien trapümkán felen ñi trokiñ kakerume elungen, ka femngechi kungeael kom ti nien welukentu ngünewün ñi felenmu: ka inatukungeael ti kakerume admonngenche feytichi küpalechi rakinmu femngechi tañi küme elngeam ti kom küme adkünun dungumu. Kom feyengün müley ñi kiñewün amuael küme adkünunme ka kom ti felenmu ti wingka kimelünmu ka refemngechi kimelünmu tañi kiñemu wiño kimngeam ñi mülen ti kaketuwüm puche ka ñi kellulen ñi kumel kaleam tüfachi mapu, ka femngechi, ñi kelluntukuam ñi tremañ kiñe akuwün admongen kom ti pu chemu.

Nien ngünewün ti pu püchüke wentru ka ti pu püchüke domo ka ellawecheke wedafelmel ka koneltuel ti amulnielchi trafdunguwemu.

Kiñe elün kekawün ngoimandungu feytichi amulnielchi trafdunguwemu, feyngaeafuy ñi felen ti amulechi pu reñmamu well weda adtunmu, feyngey ti püchüke wentrunen, ka pu püchüke domongen ka pu ella wechekechegen (NNA) ñi weda femngen ka ñi koneltungen trafdunguwenmu. Ti trokiñ troi dungu wüldunguy ñi pungenmu ti NNA feytachi mulen trafdunguwemu ka femngechi tüfa kelluntukuy ñi müleam kiñe pülelewün ti pu nien ngenewün pu chemu.

Kom ti NNA puchuke wentru ka ti pu püchüke domo koneltuael feytichi weda femünmu well koneltuchi chemu. Dunguntukulu chem dungümü rume ti amulechi trafdungunmu niey ngünewün ñi allkütungeael /a ka ñi wülam ñi rakiduam ñi katrütungeam ñi nien tripantu ka ñi kimelngeam /a chumlen ti amulen trafdungun.

Eldunguniey tañi elmangeam montutuwün dungu tañi kamañ mangeael ñi rüf feypin ti puchu wentru, kom feypileluley ñi adtukungeam chumngechi ñi elungeam kimeltun duneu, ka feytichi kom rantukan deumael ti pu kimlumu adümka nielumu/ müley kiñe küme nütram re keñi neutengeal kiñe kishumeu, wüldungun. Tüfachi eltukuelchi dungu rüf kume eli ka fey ñi nien ngünewün ñi ingkañpengeam feytichi llayentuwünmu, ti felenmu ka ti ngünewün kishumongenmu ñi koenltunuael ti pu püchüke wentru ka ti pu püchüke domo müley ñi ella püchü feleael, küme allkütunmu feytichi llum nütramkanmu, ella fey külelu ñi rulpadungu ngenuael ti amulechi trafdungunmu, well ella müten ñi wepümngeael ñi kiman ti puche, rüf femngechi mülen feytichi pu wepümfe dungupelumu, chumngechi ñi ingkangeael ñi kishungenmu. Feytachi el küley kishumu kiñe mülen dungu ñi katrütungeael ti ngengelumu feytichi püchüke wentru ka ti pu püchüke domo petu ñi llükalkangenun kawell ti weda femngenmu.

Feytichi elün norümkanmu, ti trokiñ troi dungu feypiley ñi ngenun kiñe nurume ñi küne elkülen kom femngechimu ti koneltun ka ingkañpen ti pu puchüke wentrumu ka pu püchüke domo mu/ ti weda femngen ka ti dungun tu kunmu kom feytichi amulen trafdunguwemu.

Feytachi feypinmu kom amulechi weda femünmu ti nün tu wünmu. Ti trokiñ troi dungu wüldungu ley ti püchüke wentru ka ti pu püchüke domo müley ñi rulpayael doy ke pura ramtu kanmu ke well ram tu kan dungumu kakerume pu koneltulechi pu chemu, ka femngechi, weda adtungenmu kom ti weda femün dungumu, komngelay ti pu püchüke wentru ka ti pi püchüke domo koneltuale ti wiño küme ellawentungetunmu.

Ka femngechi dungumu feyngey ñi koneltun feyta, ti rupan antü ñi üngümün tañi amulgen tüfachi elman ellawentun feley ñi nien rume püchün yafüngen, feymu ti epu mari pura, ka pura % troimu ti yafüngen feymu ti epu mari pura, ka pura% troi mu ti dungu elkülelu müleumnagey ñi üngümüm kiñemu ka meli rupan rakiñ antü fey ñi eltu kungen ti kekawün, feyngeyti melimari regle, ka epu% troimu üngümi doy kayu küyen tañi Küme llowgeam. Ti trokiñ troi dungu ka fey feypiley ñi mülen fill weda felen ka ñi adkülenmu ti pu trafdunguwe pu reñmawenmu, cheu ñi ngenun kiñe kiñewün kom feytichi trafdunguwemu ka ti che yenielu tüfachi weda felen dungu, fey nülay kiñe elman dungu ti pu pücheke wentru ka ti pu püchüke domo ñi kutrankanuam epu pura ti koneltun weda femünmu.

Niem ngünewün ñi nieam nampiwün pülili mongenmu.

Ti nien ngünewün kom puchemu ñi inakonael well ñi inakonnuael kiñe trokiñ feyentunmu, chumngechi ñi nien ngüwüni feypiael kom chemu well kishumu, tüfachi feyentun, kishumungey ñi nien ngünewümfeymüley tañi kungeael, ka ñi eluñmangeael, ñi kamañmangeael ti pu ngengelumu. Ka femngechi, ti ngengelu nienulu feyentun müley ñi elmawael ñi koneltunuael ti kakerume kishu feyentunmu ti puche, ka ti troike ley, adüm kalelu ka ti pu elpelu kom pu chemu ngelay ñi trapümtu kungeael ti felen deumañ ka well küme elün dungumeu reke feyentun püllimongenmu.

Kiñewün inarumenmu ti ella elün kakemapu ka tüfachi mapumeu feytachi nien ngünewün, ti tripantu inarumen chillka epu Warangka mari meli tripantum inarume chillka epu warangka mari meli tripantum inarumengey kechu elmañ dungu trafdunguwemu cheu ñi elngen ti felen dungu tüfachi nien eluñman koñi weda adtunmu kom kakelu nien ngünewün engün, kom feyengünmu, ñi ekungen ürkütun antü ti pu chillkatu fenieli feyentun Sabado antümü, ñielünmangenun kiñe chillkatufe ñi llowael kimeltun feyentun tañi kishu feyentunmu, ñi ekungen trokiñke mülewe cheu ñi trawüwpeyüm, ka ñi nien felen ti ngengelu ñi

ekuafiel ti dungun ti kakeremu feyenten ngillalu ñi ekuafiel ti dungun ti kakerume feyenten ngillalu ñi ekuafiel ti dungun ti kakerume feyenten ngillatun ti pu trokiñ pu indígena.

Ti INDH, feypi ti nien ngünewüm ka nampiwüm feyentun pülli mongenmu niey kiñe adümfalnuchi dungu feymu feypingey ka müley amulgean dungu tañi ti ngengelu. Nienulu feyentun ka adümkafe dungu ka femngechi, afmatufali ti inarumen troi dungumeu ti küme elngenun ti norümkan dungu ñi nienmu ngunewün, fentren kemu ka duamyen, elkülelu ti nien ngünewün ka ke mapumeu ti pu nien ngünewün pu chemu, tuchi eluñmalu ñi adkünuael ti rüf felen ti katrütunmu eltukuel ti nampiwün feyentun pülli mongenmu.

Nien ngünewün ran mongen puchemu ka kom admongen pu chemu

Nien ngünewün chillkatunmu ke nampiwün koneltunmu ti küme elün kimeltunmu.

Ti INDH, Feypi ñi duamfelün kiñe kimelün ti adkünun kimelün mu ñi amulael, kiñe feytichi feypinmu ti nien ngünewün pu chemu, kom ti fill kakerume mülechi dungu kom kalelumu, ñi duamnyengen ñi küme elngetael ti kimelün komngentu pu chemu, feyti fentremke mülechi ranmeu; ñi küme elngetael ti kom elün dungu; trürümkangeael ka ñi küme elngetael ti troi kimelün ti pu kimelchefe rüf küleuma ñi küme kimelün, kimelgen ti pu ngengelu ti konche ñi chillkatu wemu, ñi ngewenuael ti troike trürümkan dungu ñi kiñe püelngen feytichi troike trürümkan dungumu ka femngechi kom ti katrütulechi admapu felenche well kuy fimongen che ñi koneltun ti chillkatunmu, ñi weda femün kiñe trokiñ ke llayentuel ñi nien ngünewün ti newenmu ñi müleael kom nien foneltun ka ñi inaduael ti ngengelu; ka trapüm kangeael ti kimelün ka ti nien ngüwün puchemu, rüf kiñe kentumupu chemu, rüf kiñe kentumu feyti we kimpechi pu kimelche femu, chumngechi ñi elkülen ñi duamyengen tañi rüf feleam kom nielngen feytichi chillkatunmu, ka kom eldungunmu. Wichulechi feypin feypiley reke ti doy wünefüttra chillkatunmu kom feytichi trür ella elün, ñi nien ran adkünu konün, wülün faupülepin ti kimelünmu, ka kom che ñi kimelngeam koneltuay ti amulechi kimelünmu.

Ka feulamu, tüfachi we mülen feypin we mülen feypin elkünuy tüfachi elün dungu ñi inarumengeaelm, kom kiñe mungen ti trürünkan pengeael feytichi feula mülechi longkolelumu ka kishu eltukefiel kiñe felen re femngechi ti küme elün kimelünmu, chumngechi ñi inarumengeael ti pu troi rakin eldungun ñi küme trürümkalen feytichi feypinmu ti pu ella kümekalen kakemapumu feytachi adkünun nien ngünewün pu chemu, tüfachi kechu konchi küyenmu epu Wrangka mari meli tripantum ti pu füttrake deumapelu dungu amultukuy ti Congreso Nacionalmu tielmañ dungu ti ley tañi küme elam kom amulün ñi koneltuam ti pu chillkatufe, ka kiñe pülengey ti kiñewün ran koneltun ka ñi katrütun ti wewün ran ti chillkatu wemu tuchi llopelu kullitu ti ngengelumu (amuldungun pataka küla mari kiñe ka küla pataka kayu mariapu)

Tüfachi feypin dungumu nütramyelmu ti adkünun mu, ti troikiñ troi feypinmu elküley ti kom ran kiñewüm kelluwünmu well ti inawülün kullitu, feytichi adkünun femünmu, kiñe püelngey, ti nien ngünewün ti kom felnemu kañingenuael llayentuwün ka ñi felen kiñe katrütun feytichi amultukunmu ti chillkatunwu ka ti nien nampiwün ñi elulliam cheu ñi chillkatuam, küme inaduañ ñi dulline ñi nien yafülwün ñi kulliammu tañi, amukonael ka ñi rumel ñi müleael, ka kishu ngüneduamüwünmu, ti amulen dungu ñi dullingen, kimngenunmu kom feyngünmu ñi llowngen ti pu chillkatufe ñi afmatunmu ti trürümkan dungumu trokituael ti pu kim we chillkatuwemu, ka weda femafuy kishumu ñi nien rüf koneltun ñi dulliael ti chillkatun tuchi ñi ayüniel, elnielu katrütun ka nienulu ngünewün ti felen pu mülen dungumeu, ran mongenmu ka kom admongenmu.

Feytachi mülen dungumeu, ka ñi kimewün külenmu kom ti ella küme felen kakemapumeu ti nien ngünewün puchemu, ti trokiñ troi dungu feyniley ñi mülen duamtun ñi ya fülngael kom ti elmañ dungu ti ngengeumu tañi ñamüngeal ti wedake femün nielu kiñepüleluwün, ka femngechi ti pu chillkatuwemu nienulu ran kullitun ti ngengelumu, llowünmu femngechi ti troi adkünun ñi kiñe wael ñi ngenuam kiñepüleluwün, feyengün ñi feypinmu ñi feypinmu ti nien nempiwün ñi nülayael ka küme elnieam chillkatuwe kimeltunmu müley ñi ekungeael ka ñi rumel ñi kamañmgeael ti kiñewün chillkatun, chuchingeafuy rume ñi mapu tuwün ñi elueteu, ñi amulgean kiñe küme felnemu ti küme adchemgenmu ka ti yafüluwün ti ekunmu ti pu nien ngünewün puchemu ka ti kom füttrake nampiwün mongenmu, ka femngechi feypiley kom ti wüenenke trürüm kan kake mapu dungu feytichi elün dungumeu.

Ka femngechi ti trokiñ troi dungu feypiley ñi mülen fentren müleduamün feytichi deumañ eldungunmu. Ti kiñe wüene elünmu, ti eluñmangenun ñi dullin müley ñi eltukungeael kom ti chillkatuwe kime luwemu fill ayekan küdawün ka ti mütrümngen “Doy falchi chillkatuwe”. Ti epu troi mülen dungumeu, ti trürünkan rakin tañi wiño elngeluael ti trürünkan elündungu kishumu ti pu chillkatuwe weda femafuy ti troi leymu ti elungen ranmu ka feytimu ti troi ley komngentu ti kimeluwemu, femngechimu ti troi adumkan dungu ñi mülen ñi ekuafiel ñi amulngen ti trürün eldungun kimelün kakerume, ti wüenen külelu ñi kiñe pülelngenuael fey ñi femngeael komngentumu ti chillkatuwemu. Ka kañpüle müleduamüngey ñi wedafemeael ti pu elkülelumu ti kimeluwemu mülelu pu lof mapu chemu feyti trürümkan elün dungu ñi wülan we wülün ran koneltulelay ti trüfelen ti pu trürümkan eldungunmu tañi wülam koneltun feytichi trokiñmu.

Nien ngünewün kutrameu ka püñeñünmu

Komngentumu, elküley kiñe weda felen chumngechi rume kiñe domo nielu ñi püñenael well ti ngenun feytachi koneltun domo niel uñi püñenael well ti ngenun feyta chi koneltun kiñe weda felenmu tañi nien ñi feleael ka ñi trürümkan mongenmu. Ti wedalkalen müley ñi doyümngael mülenmu kakerume eldungun, kiñe feytichi pepifalnuchi dungumu, femtukuel feytichi ayünuelchi niepüñenünmu.

Ti nien ngünewün ti tremuluwün ti pu domomu feytichi kureyewün ka niepüñenünme fey llayentuley chumngechi ñi elünmangenun ñi adkünungeam ti mülen dungu tañi nieam kimelün dungu ka rüf felen ti kureyewün, tañi nieam felen ti llayentun püñeñaelmu, ka chumngechi ñi elngen wedake trokitun, weda femngen, well ngenun chumngechi ñi kimam ti pu nielu ñi feypiael maykülelu ka ingkañpenielu ka ñi duamafiel ti tremolen ti pu domo ka ñi amulnien niepüñen külenmu.

Ñi amulniengen ti nien ngünewün kakemapumeu ti pu nielu ngünewün puchemu felenmangey ñi felen kiñeke mülenmu ti nien tremon kureyewünmu ka püñeñünmu, chumngechi ñi nien ngünewün, eltukunielchi epu felen dungu feytamu ñi elkülen ñi nien mayün ti pu ngengelu: kangelumu, ti kuñiutukungen ti pu niepüñen külechi pu domo kom amun küyenmu ti niepüñeñünmu ka rupachi deu püñeñünmu; ka kangelumu, nietungen ñi nien kishu ngünewün ñi eluwael ti pu domo ñi niepüñeñael weli ñi femmnuael, ñi nien koneltun ti wüldungunmu fentrenke mülen ran tañi nieam ti nien ngünewün ti kureyewün tremolenmu ka niepüñeñünmu. Ka feytichi angka nentu püñeñünmu ti nien ngünewün kake mapumu kimtukulay küme feypinmu chumngechi nien ngünewün reke, ka femngechi amuley ñi kimelniengen ti pu ngengelumu, chumngechi pengeay tüfachi troi dungumeu.

Komngentumu tüfachi felen dungu tüfachi mapumeu, ti rakin choyüelchi mongen püñen ti we püchüke inan domomu nielu mari aylla tripantu doy nagmetuy tirakin- feytichi epu warangka aylla tripantum, ka ti MINSAL – feypiley ñiamulael ñi negmetun.

Tüfachi wüelchi rakin kiñengelay kom ti amun mapumeu ka ti trokiñ küme felen pu chemu. Tüfachi dungu doy amulelufeyngey ñi mülen wedafelen ti ran mongenmu, feyngey ñi mülen kiñe doy fentren ülchake ñukemu ti trokiñ mapumeu ka comuna- nielu doy püchün koneltun ran. Ti feypinmu ti doy kimlu¹ ti inarumenmu ti amulen dungu küme amudungu chumngechi ñi doy wüne kimtukun ti PAE, ti pu elmán dungu ñi püllekonael ti pu wedakechemu ti pu nielu trokitun ti tremuluwün puchemu- deumayael ti epu warangka regle tripantu mu, ka femngechi mum kom ti kutranwün ti ngengelu, elniey ñi wedafelen ti llowngenunmu ti duamtunmu ti pu ülchake ñuke.

Feytichi feypin adkünun afmatufal dungumu elel ñi kellungeael ti troi elmañ dungu mu tu püñenün ka cheu ñi koneltual pefali ñi mülen doy inkoneltunmu ñi deawentungepu wenrumu. Fey ñi felenmu ñi duamtun welu ella püwüli kiñe mülen dungu ñi dlawentungeam ti trokiñke che tuchi nieumangenulu koneltun engün ñi rume fentren felimu ti dlawentun.

Tüfachi eldungunmu ñi wülñgeael küme adtun ti pu domo mu tañi nienmu ngünewün ñi koneltual ti dlawentu wün kureyewün mu ka niepüñenmu, müley kiñe amulen fentren pengelün, rakintukulen ti elün dungu ti wüldungupelumu ñi mülen kutrankangen kiñe peñeñpechi domo, ti ankanentu püñeñün ka ñi katrütungen ñi püneñwenuael newenmu, ka ngenu felmu ñi angka nentuñmangeael ñi püñeñ, well küme ramtunuel ñi mayael, ka kakeluwedake femünmu ñi kutrankangen fey feypingey üytunmu “newen kütrankangen püñenwemu” kiñe ad dungun petu duamtungelay chilemapumeu kiñe troi adkünun dungu kümekechi, kiñe müleduamün rüfmu ti pu INDH – feyngey ñi koneltun ti pu müleduamunmu ti dlawentungen pu ñuke tuwlukake mapu kañi pu püñeñ, fey kiñe tuchi mülelu weda felenmu.

Ka feytichi angkanentu püñeñünmu ka ti rume dlanmu ti püñeñpechi pu domo, feyngey ñi ella püchungen ti rakin dlanmu ti nentu püñeñünmu, feyta duamley ti ngengelu ñi duayeafiel ti dlawentuwün tuchi eluwpelu kim falnuchi nentu püñeñünmu, Ti pudomo ka ti pu ülcha angkentumu püñeñpelu llumkechi ka ñi nienun kiñe küme kellun ti dlawentunmu rume ku ñi wüñgey, re dlanmu müten . Ti dalluntungen, ti trafdunguwemu ti pu domo tuchi angkanentu püñenlu amuley ñi feyngen kiñe küme femün reke ti komche ñi dlawentupeyünmu, feytichi trür eldunguwemu ka ti troi ley nien ngünewün ka elmañ dungu ti kutran, ka ti küme elündungu rüfküme elküley ti epu warangka aylla tripantum feytichi küme adtun chemgenmu ka kishu elmawün ti pu domo mülelu dlawentuwemu ti angka nentu püñeñünmu. Feymu, ti angkanentupü ñeñün femael llumkechi feyngey ñi newe kümenmun müley kiñe weda femün reke ti wedalen ti komngentu kalülmu ka ti tremon mu ti pu domo konkulu tüfachi femünmu kiñe küme femün reke ñi niepüñeñünmu.

1

<http://diario.LaTercera.com/2014/05/25/01/contenido/tendencias/16-165315-9-embarazo-adolescente-llega-a-su-nivel-mas-bajo-en-15-años-shtml>.

Nien ngünewün küdaumu ka ti küdaufe kekauwemu

Kiñe ngengelu nien ngünewün chumngechi Chilemapu reke rume feyngey ti kimtukungen ñi mülen ti pu nien ngünewün puchemu, chumngechi ka femngechi ti elkulechi kom adümkan ti kekauwemu ka ti adniefelu ñi eluñmayael ñi müleam kamañmañ kom feytachi ngünewünmu, küme elün dungumeu feytichi trokiñ küdawünmu, ti troi ley epu mari warangka, ngenun pura mari reglemu pengeli ti küla konchi kiñe küyenmu epu warangka kayu tripantum fey deumalu ti koneltun ti felechi nien ngünewün rume feley, fey kiñe küme amulen tüfachi troi elün dungumeu ñi koneltuael ti trür nempinmu ti pu küdaupelumu. Rupauman fentren tripantum ñi deumangen feychimu, ti INDH eluwi ñi inaduafe feytachi elkünun kadawün dungu feytichi kiñe amülünmu ti nien ngünewün pu chemu.

Ti trokiñ troi dungu inaduafe kom wüne mülen ka wedake dungu ka ti amulgen ñi pengelün tüfachi inarumeal pu kekauwe, feytichi rupan epu warangka mari epu tripantum rangiñelküley ti regle, ka kiñe% troi kom ti trapümkan küdawün amultukuel. Feytichi weda katrütunpeel feley ñi felen ñi ngenun küme adtuwün chumngechi deuman doy deuman reke feytachi amulngen. Ti epu warangka mari epu tripantum ti meli mari aylla ka küla% troi mu ti kom amülun nielu trokitun pengeli trafdunguwemu fey wechuy kiñe rangiñelwemu, ka fey kekelu kiñe epu mari kayu ka epu % troimu amulngey kiñe fentepun elmanmu. Feytachi feypinmu, müduami ti INDH ñi mülen adtun ñi küme amuafe ti küme elmawün ñi eltukungeael kiñe feypinmu ñi ngenuam elkülelu ti pu küdaufemu, chumngechi ñi femünmu tüfachi amun feytichi inarumen dungu, nielay felen ti elmañ dungumu, ti kiñe ngen küdaumu elmanielu ñi weda femafiel ti nien ngünewün rüf elmanmu dungumu kiñe küdaufemu.

Ti INDH rüf feypiley feytichi trapümkan eldungu nielu elün ti nien ngünewün trürwün elünmu feyngey, kom ngentu trokiñmu kiñe amulen dungu ti koneltun ti trafdunguwemu ti pu küdaupelumu. Feytichi elündungumu ñi kiñe püelngen ñi nien ngünewün, trürwün elünmu feytichi küdawün. Fey ngenunmu, petu müley amun dungu feytichi troi elündungumu, elküley ti welun adkúnun komngentumu ka ti adelkan trapümkan kekauwemu, chumngechi ñi küme elngeton ti trürüm elmañ dungu. Rüf feymu, müleduamüngey feytichi rangiñ eluwün, chumngechi ti pu nien ngünewün trapümkan elünmu, ñi femngechi duamyengeael tañi pu ngen küdaufemu ñi nienuel kishu eluwün ti kekauwemu feytichi troi elün küdawünmu.

Trokiñ mapu ka nien ngünewün pu che

Nien ngünewün kom ti kiñe mapu pu indígena: trokiñ mapu ka ella wüne ramtuwün

Tüfachi rupan tripantum ka we wüla mülenmangey wedake kütrankawün lladkún dungu feytichi nageltu willimapu Chilemapumeu keyü konlu wedake femün ti kom pu che ñi trokiñ mapumeu ka nürüftu kululumu² feytichi mülen yafkawün weda adtuwün ti epu rüme admongenmu ti ngengelu Chilemapumeu ka ti koneltulelu ti kom trokiñ mapu pu mapu che engün. Femngechimu ñi amulen ti wedake dlangümangen ti peñi Jose Quintriqueo Huaikimil³, ka Victor Manuel Mendoza Collio⁴, trür mülelu lofmapu mapuche, ka femngechi ti wedake allfülngey ti pu karafineru policia uniformada, kiñeke tüfachi allfülel kuñiwungen ñi

² Ka femngechimu ñi lüpüm tukungen ti kayu camión ka kiñe panüwe mamüll, epewün feytichi mari kiñe, kiñe troi küyenmu epu warangka mari meli tripantum, feytichi trokiñ lofmapu Los Notros feytichi epe pülen regle amun rupümeu feytichi rakín kechumu S meli mari amuelmen kiñeukülen Karawe ka traitraiko püle feytichi amuel dlañken mapu püle de región de la araucanía (radio bio bio). Kangelu weda femün dungu ñi müleumangen kiñe pütrentukun epewün feytichi mari epu, pura troi küyenmu, epu warangka mari meli tripantum kiñe trokiñ mapu che uñi inarumongepeyün kom mongen kullíñ, feytichi trokiñ karülanka mapu, feytichi ad lofmapu müleu kajon ka fillkún lofmapu püle, feytichi trokiñ fütta mapu región de la araucanía (diario la segunda epu warangka mari meli)

³ Ka femngechi müleumangen dlan feytichi fütta trokiñ Nilpe lofmapumeu feychimu kiñe doy epu mari pu mapuche koni nütualu ñi mapu feytichi elkulechi fütta mapu kontufiengün ñi kudawafiel feymun kiñe ti pu küdaufe feytichi mapumeu, allfüli kiñe ti kontu mapu pelu, tañi üy pingey José Mauricio Quintriqueo Huaikimil (küla mari epu tripantum) kiñe tractormu trañufi fey doy (la tercera epu warangka mari meli)

⁴ Victor Mendoza Collio, longko mülelu lof Manuel pillan Ercilla mapu, dlay epu mari ailla konchi mari küyenmu epu warangka mari meli tripantum fey ñi tralkatungenmu kishu ñi rukamu kimnuelchi chemu. feytichi dlayen Jaime Mendoza Collio ñi mallewen peñiyem fel dlalu feytichi karafineru ñi tralkatuemu doy kechu tripantum (radio Universidad de Chile)

pelowenuael kiñe ñi ngemu chumngechi tūfachi tralkatuel⁵, wengetuy reke ñi matuke müleael duamtun ñi kūme elngeam tūfachi llowdungun tūfachi kekawūnmu ñi doy weda amulen ka ñi ngenun kiñe kūme adkūnun tripan.

Tūfachi llowdungun ngegelumu feytachi troi dungunmu ngelay ñi kūme elngen, kishu ngelay ñi mulen ti pu trafkon külelu kom ti pu trokiñke indigenamu, ka femngechi ti pu fūtrake ülmen, fūtrake küdaufe, ka (pūchuke ka rangkiñ küdaufe), ka kalelu trokiñ indígena ngenulu, tuchi engūn lladkūnmu ka penunmu kellun mangeley engūn ti weda femūn antūmu kiñewūn teufülūn admongen. Rume duamfali ñi amulngeael kiñe trafñūtrankan ayūlenmu ñi peael adkintun ñi wiño deumangetuael kiñe we kūme felen kon ti pu trokiñ mapu indígena engūn kiñe adtun kom pu trokiñ mapuchemu. Kūdeungey tūfachi adumfalnuchi traf nūtramkan kishungelay ñi felen müley ñi nūtramyeengeael ti weda felen ñi ngenun kiñewūn felen pu chemu, mülen wedalkan ka kiñe pūleluwūn ñi felen fentren pu mülenche ti pu trokiñke kuy fike mülen chemu, feymu müley ñi llowngeael ti kekawūn ñi kintukungeam. Ti nien ngūnewūn kakemapu ka ti ngūnewūn puche chalintukey kiñe trürümkan ñi yeñpūramgen feytichi amulen dungu.

Feytichi trokiñ troi dungumu tūfachi tripantumu ti INDH nūtramyeey kiñe ad dungu ti felenmu ti pu trokiñke pu kuyfimongen pu che ka ti ngengelu feypilu ti pu nien ngūnewūn trokiñke mapumeu. Ti koneltun ñi nien amulūn ka ñi nien ngūnewūn ti kishu ngūnen tañi mapumeu ka ti trokiñke mapumeu, inakonküley ti pu kuyfi pūnetun mapu, ka femngechi chumngechi ñi mülael nien ngūnewūn ti kom mülen weshakelumu mülelu feyengūn mu, elküley kiñe mayūn reke tañi ngengelumu. Feytachi troi dungu feley tūfachi felen yafkawūnmu feymu ti ngengelu elniey kom pu trokiñke pu indígena engūn. Fey mülelu kiñe kiñewūn eldungu ti adkūnun llowūnmu feytichi kekawūn pu indigenamu tañi kekaumañ ñi wiñolelnegetuael kom tañi muntuñmaelchi mapu, ngelay feytichi kishu elūn adkūnuwūn feytichi puaelchi elmañ dungumu, feytichi kūme adtun ñi inangeael, feytachi rakiñ rupan antūmu amuley kiñe pepilūn ñi llawnun kiñe kūme felenmu ti kūme elūn dungu tañi eltukun ti trokiñ mapu kom pu indígena che, ka feytachi ella fey mongelenmu ka trürümkan eldungunmu feytachi amulelumu ka nien kūme felen ka ke nien ngūnewūn trürümkan eldungunmu. Feyentun pūlli mongenmu ka kom ad mongenchengenmu feytichi nien kishu ad felen, ka ti kishu ngūnewūn ti kom trokiñke trürümkan petu mülelu ka ti kom trapumkan dungu ñi doy külelu ñi dunguam tūfachi elmañ troi dungumu ti mapumu, pengeli ñi weda felen ka ñi ruf wechunun elkulelu ti dallumkunmu ti fillke wedake femūn fey ñi eltukun ti felen dungu ti nienun eldungun ti pu trokiñke pu ngengelu ka ti adkūnun dungumu amulelu tūfachi antūmu.

Ti epu amundungumu, feytachi troi dungu nūtramyeey ti nien ngūnewūn ti ella we ramtukanmu, ñi felenmu tūfachi mayūn dungu ñi pengulūn kiñe fill pepilkan ruf adkülelu fey tañi wūlam ti felenmu ka kūme adtun ti pu nien ngūnewūnmu tañi duamtu nienmu ti pu trokiñke kuyfike mongenche fey femngechi. Ti ngengelu doy eluwi ti epu trokiñ dungumu elkülenulu tañi trürümkaayafiel ka ñi nien ellamu ñi ramtukayafiel (feytichi adelkan kelluwūn ñi inadumngen ti wedalkalen ti itrofillmongen, elkülelu feytichi trokiñ troi Decreto Supremo N° meli mari del Ministerio de Medio Ambiente ka ti decreto Supremo N° kayu mari kayu del Ministerio de Desarrollo Social kūme eli ti amulngen ramtun ti pu indigenamu rakitunmu ti mülechi troi ley convenio pataka kayu mari aylla ti pu küdaufemu OIT). Ti INDH kūme adtufi ti yafūluwūn elkūnun küdau ti pu ngengelumu feytachi troi elūn dungumu, feypiley ñi mülael amulūn yafūluweūn tañi inadua ngeyaelmu, ti kom koneltun ka ramtuwūn ti pu trokiñke pu indígena, ti pu troi elelchi feypin.

⁵ Mülen mangechi dungu feytichi antūmu meli konchi mari küyenmu epu warangka mari meli tripantumu feytichi trokiñ amuel küla mari troi rúpumeu amuel rúpü P regle mari nūwkülelu kayñeche engu trürüwe waria, feymu feytichi femūnmu ti Intendente Regional del Bio Bio, eltukuy kekawūn ti trafdunguemu mülelu kayñeche waria ñi weda fewūnmu kom ti pu che, ñi weda femngen ti pu karafimeru elkulelu ñi küdaweel, ñi nien ka ñi müwūlūn pañilwe tralka, ka fill wedake femūn elkülelu ti troi ley N°mari epu warangka ailla pataka epu mari regle, mülelu ti kūme adkūlen komngentu ngengelumu, feytichi rakiñ antūmu regle konchi mari küyenmu epu warangka mari melimu. Feytachi eltukun kekawūnmu feypiley ñi rume fentrenke wedake allfūlkangen ti regle pu karafimeru, feyti doy weda allfulel ñi uy pingey LIL niey fiuke allfen ñi angemu, pelmu, topelmu, ka kom ñinamunmu ka wechodi ñi welenge. (Informe del juzgado de garantía de Cañete)

Nien ngünewün kiñe küme lifmapu mongen: Nielu Podümkan trokin mülepeyün ka kom elün itrofillmongen

Ti elün nien ngünewün kiñe küme lifmapumongenmu fey müle duamüngey rumel ti pu INDH, rüf feytichi rume weda felenmu. Felelu kiñeke trokiñ mapumu. Tüfachi weda podümkalen mülefuy ñi femngenuael fillka pepilkanmu: ti füttra fitrun amulel ti küdau pelumu, ka mamüll ñi lüpümngen, ti pu camión ñi fitrun, ka püngelchi wedake wingka dlawen/fertilizantes nitrogenados ka dlangüm peyun fill wedake ünfi ko feyengun), ka kakelu, chumngechi ñi inarumen ti füttra ngengelu⁶, ñi weda femün ti tuchi nielu ñi küme mongeleael kiñe küme lif tremolen mongenmu welu fey weda femafuy kakelu nien ngünewün küme mongenmu. Feyngey tuchi doy ñi weda femken rumel tüfachi po dümkenmu feytichi nien küme tremon mongenmu, fey tüfachi felen mu koneltuley reke kiñeche ñi konuel ñi küdaumu, kishu ranmu ñi dlawentuel ka feymu ñi fente küdawael petu ñi füdronun. Ka femngechi feley feytinien ngünewün küme mongen ti püchüke wentrumu, ka püchüke domomu ka dla wecheke chemu. Ka femngechimu ñi koneltuel ti chillkatunmu.

Ti trokiñ troi dungu, kiñewün ñi inarumen ti küme felen mongen kakemapumu feytachi elüñmu ka ti ella elün dungu tüfachimapumu kom ti trapümkan mu ka ñi felen, ka femgechi deuamay kiñe pewütün ñi chumlen tüfachi dungu ti epu trokiñmu “ trokiñ kutran kaupeyun “ kiñe trokiñmu, ti kutran peyün ti “Bahia de Quintero” trokiñ mapu Valparaiso feyelngey ñi weda felen ñi apolen ti kiñe warangka aylla aptaka ayllamari epumu, fey ka trüluley ñi amulen ñi amümngen füttrake wedake küdawe ka podümpelu, fey ñi amulen ñi tremkülen rume weda kechi ti “füttrake mülewe küdau Ventanas”, kom feytayengun amukonküley kiñe weda trüfanün pu püchükemu, ka ella weckechemu ka fuchakechemu. Konkülelu ti weda neyen ti kom kalülmu puchemu, weda femfiel ti kumeke mongenche, ka ella püchü amulnielchi mongen. Ka kangelumu, ti trokiñ weda felelu feytichi Valle de Huasco, trokiñ mapu Atakama, fey elngegey ni rume weda apolen feytichi epu warangka kechu tripuntumu, welu kishumu ti epu warangka mari epu tripantumu elngey ñi trokiñ wedalkalen, feynguey ñi petu ñi weda femnun ñi katrütungeael ñi amulen ti weda podüm kan. welu ka feymu, feytichi kiñe troi küyenmu epu warangka mari melimu, fey küme adelkangey kiñe füttra elmañ dungu ñi eltukungean kiñe küla amun füttra pelutüwe pañilwe küde feytachi trokiñ mapumeu, ka femngechi ñi mülen ti podümkan kürüfmeu, niey ñi rume wedalkalen ti mülewe dlafkentuwe ka ti itrofillmongen, kom femngechimu, fey inarumengey ti kom elün ka ñi amulgen ti pu kekawe mapu mongenmu, chumngechi reke kiñe we trürümkan kiñeukülelu ti nien ngünewün ti koneltun kekawe mapu mongenmu.

⁶ Ka femngechi ti trokiñ troi chillka mülelu ti nien ngünewün kiñe küme mongen itrofill mongenmu nienulu wedake poalküttran feypiley ti trapümkan kom inarumen tripantumu epu warangka mari kiñe ka epu warangka mari epu tripantumu , ti INDH deuamay ti kom inaduumun wedake dungu ti kom mülelu itrofill mongenmu tüfachi Chile mapumeu fey elküley aylla mari regle weda felen ñi mülen mangan feytichi epu warangka mari tripantumu ka epu warangka mari epu konchi kayu küyenmu. Ka femngechi müley ti elkülen kom ti trapünkan inaduumünmu ti misiones ka inaduel Puchuncavi, qintero, la greda (mari meli konchi aylla küyenmu epu warangka mari kiñe tripantumu) ka feytichi Freirina mapumu trokiñ Atakama mapu (küla mari kiñe konchi kechu küyenmu ka kiñe konchi kayu küyenmu ti epu warangka mari epu tripantumu)

Rume wedake Kutrakan, adümkan ka komngentumu el el ti pu nien ngünewün pu chemu ti (kiñe warangka aylla pataka regle mari külamu ka kiñe warangka aylla pataka aylla marimu)

Koneltun ti wüldungunmu ti puchemu, el külelu ka koneltulelu ti kekauwemu.

Ti inarumen kekauwe mu ñi müleumangen weda kutran kan ti pu nien ngünewün pu chemu- weda femel ti müleume weda adtungu elniey kiñe rume küme amulün dungu, welu pelu deulay –ti kom felen dungu ñi rüf may niengen ti ngengelumu ñi amuleal kom ti duamngen tañi mülen dungumu rüf felen rakin ñi duamngen tañi wülan ti pepilkan kom ti wedake femün, kiñe tüfachi kume yenuel feytachi elmañmu fey ti koneltunmu, ti mülewe dungumu ti mülechi wedake rume fentrenke kutrakan ka elmañ dungumu ti pu nien ngünewunmu fey feytichi rupan amun epu warangka mari meli tri puntumu elngey ñi felen ñi wülngen ti INDH ka kakelu trokiñke kellufe puchemu ka mülen tirakiduanmu, ti pu mülewe chillkamu ti Colonia Dignidad- peel feytichi inarumen kekawünmu ñi yeel ti ministro ti ka iltma, ti futra trafdunguwe mülelu Santiau waria, Jorge Zepeda, küme elkülelu ti llum mülenmu doy aylla tripantu.

Ti trawüwün puche nielu rüfmupin eluñmay inadumael küme adtunmu, well kiñe kemu komngentumunu, ti elmañ rume fentren wedake kutrakan, el künuel ka kom elman dungumu feytichi nien ngünewün mu femel feytichi aylla troi küyenmu ti kiñe warangka aylla pataka regle mari külamu tripantum ka küla troi küyenmu ti kiñe warangka aylla pataka ayllamari- tripantum. Feytichi trokiñ troi dungu rüf küme feypi kom ti elündungu nentuel ti pu kake rume trawün pu chemu ti rüf mupinmu rüfelküley fillke wedake adümfalnuchi dungumu ñi koneltun ti wüldungunmu. Ka femngechi ngelay kiñe adtuwün feytichi fütra elmañ dungumu tüfachi mapumu tuchi küme elpelu ti elündungu, ka müley kiñe adüwün ella felenmu feytichi ley tañi rume felnemu ñi femafel wiño küpanmu kiñe elün ti mülen kiñe wün kañi ngenun üpülnentuwün.

Fey ñi ngenmu pu che ñi koneltun ti wüldungunmu ki ñewün külelu feytichi fentreke wedake kutran ka wünmu ti pu nien ngünewün pu chemu ka inaye koni ñi mülenun kiñe küme elman dungu ti mülewe chillkamu tañi rumel küme müleam ka ñi kamangeael tielkünun kom wirin chillka welu kentü mülelu feytachi antümü, ka komngentumu, ti kom elün chillka nentuel ti ngengelumu. Ti troi norümkan mülelu komngentumu felelu ti pu elün chillka mu fey rume kuy fingey ti kiñe warangka aylla pataka epu maria aylla mu, ka femngechi feley, wüchukaley, luchi küme adnnienulu ñi amulen felen kiñengenmu feytichi elünmu ka ñi küme niengeael tüfachi trokiñ elün dungu. Ti duamyen ñi amulngeael kiñe elman adelkan dungu ti elkülechi trapüm kan chillka feytachi felenmu felemüngey ti rüme pewün dungu ka ñi rakingen kom ti amundungu ti ngengelun ka femngechi kiñe kellungeael komdungumeu feytichi elmañ mupin dungumu ka rumel ñi kume yeael tañi amulam ti koneltun ti kekawenmu ñi ngenam tillümüman dungu.